

В. А. КАЛАШНІКОВ

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 2(29), с. 64–67

Громадянське суспільство є фундатором правової демократичної держави, це також стосується перехідних суспільств, де відбуваються значні трансформації та існують протиріччя у правотворчості.

Питанню проблем становлення громадянського суспільства присвячені наукові праці багатьох вітчизняних учених, зокрема таких, як М. О. Баймуратов, В. Ю. Барков, В. В. Горленко [1], Ю. М. Оборотов [2], М. П. Орзіх [3], В. Ф. Погорілко, Т. В. Розова, Ю. М. Тодика [4], О. Ф. Фризький та ін. У своїх дослідженнях вони звертають увагу на процеси становлення і взаємодії громадянського суспільства і правової держави – демократичне середовище реалізації громадянських цінностей: свободи, справедливості тощо. Водночас, слід зазначити, що стан розбудови та розвитку громадянського суспільства в Україні у доктринальному аспекті досліджений недостатньо. Основні концептуальні положення про громадянське суспільство були сформульовані такими видатними мислителями, як Дж. Локк, А. Фергюссон, Ш.-Л. Монтеск'є, І. Кант, Г. Гегель, А. де Токвіль та ін. Пізніше, починаючи з другої половини XIX ст. і другої половини XX ст., про феномен громадянського суспільства майже забули, і тільки у 80-ті роки XX ст. він був знову відновлений у політичній практиці. За всієї різноманітності інтерпретацій зазначеного феномена, ідея громадянського суспільства, на думку Ю. М. Оборотова, покликана була нагальною потребою “окреслити коло таких відносин, куди держава не може втручатися” [2]. Такої думки додержувався й Ю. М. Тодика, який під громадянським суспільством розумів “систему самостійних і незалежних від держави суспільних інститутів і відносин, що забезпечують умови для реалізації приватних інтересів і потреб індивідів і колективів, для життєдіяльності соціальної і духовної сфер, їх відтворення і передачі від покоління до покоління” [4].

Проаналізуємо характер та функції громадянського суспільства щодо національної специфіки соціально-політичного та культурного розвитку України, а також дослідимо потенційну роль інститутів громадянського суспільства щодо посилення продуктивності влади у реалізації інтересів людини і суспільства та застосування практичних заходів з підтримки громадянського суспільства і підвищення його значення як засобу збалансованості політичного життя та влади в Україні, особливо у напрямі посилення соціальної політики держави згідно з європейськими стандартами.

Згідно зі ст. 1 Конституції Україна фактично є демократичною правовою державою. Проте, на сьогодні Україна фактично не є такою державою. Це пов'язано насамперед із тим, що в нашій державі ще й досі не створено громадянського суспільства. Адже, як відомо, одним із чотирьох рівнів, на яких має відбуватися зміцнення демократії, крім ідеології, інституцій та культури, є громадянське суспільство [5].

Причина такого стану речей полягає у відсутності досвіду існування громадянського суспільства або хоча б спроб його створення впродовж багатьох століть існування Української держави.

Досі в Україні тривають дискусії про вплив держави та про баланс сил державної влади й суспільства. Значна частина населення вбачає в державі чужу, корумповану силу, не довіряє державній владі, хоча й дотримується утопічного погляду, ніби винятково державними засобами можна створити нове громадянське суспільство. Між іншим, це типова утопія, поєднана з надією на мудрого вождя, авторитетного правителя, який, прийшовши до влади, владнає все справед-

ливо й демократично. Безперечно, державна влада може сприяти встановленню громадянського суспільства, але без ініціативи народу “знизу” її можливості обмежені [1]. Треба відверто визнати, що розвитку громадянського суспільства в Україні заважає стала, застаріла суперечливість здійснення політичної влади. Головне протиріччя – це протиріччя між ідеєю демократії як повновладдя народу, проголошеної Конституцією України, та труднощами її реалізації. І це безпосередньо пов’язано з проблемою становлення громадянського суспільства в Україні. Специфіка проблеми полягає в тому, що вона не має і не може мати свого остаточного вирішення. Громадянське суспільство – надто гнучкий і складний конструкт, щоб мати універсальну структуру, а тому переважна більшість поглядів на нього приречена на тупцювання навколо загальноновизначених істин. Головне, через що звершується прорив до нових горизонтів – розуміння того, що становлення громадянського суспільства не відбувається саме по собі. Його потрібно систематично і послідовно стимулювати, ладнаючи систему державного управління таким чином, щоб вона перетворювалася з перепони на потужний важіль цього процесу. А для цього існує єдино результативний і конструктивний варіант вирішення цих проблем – враховуючи національну специфіку, розкрити потенціал власної системи управління та ініціювати стратегічний процес, що дасть можливість поєднати зусилля різних рівнів управління і самоуправління в Україні.

Основними шляхами побудови громадянського суспільства в Україні є:

- розширення масової бази влади, підвищення політичної культури населення, створення нових можливостей участі громадян в управлінні державними і суспільними справами;
- активізація процесу роздержавлення усіх сфер суспільного життя, формування справжніх інститутів громадянського суспільства як ринкового, так і неринкового характеру (благодійні фонди, споживчі товариства, клуби за інтересами, товариства, асоціації тощо), розвиток різних форм громадського самоврядування і самодіяльності. До речі, у США існують сотні тисяч центральних, штатних, регіональних і місцевих асоціацій (політичних, культурних, релігійних, військово-патріотичних і т. п.), які охоплюють 2/3 населення США. Це і є соціальною базою громадянського суспільства;

- постійне вдосконалення контрольних механізмів, тобто механізмів зворотного зв’язку від суспільства до держави;
- максимальне розширення сфери судового захисту прав і свобод людини, формування поваги до права і до закону;
- виховання нормального природного патріотизму – національного і державного – на основі поваги до національної історико-культурної спадщини;
- зміцнення свободи інформації і гласності, відкритості суспільства на основі якомога ширших зв’язків із зарубіжним світом;
- піднесення рівня суспільної свідомості, подолання явищ соціальної пасивності, оскільки справа не тільки в наявності демократичних установ і процедур та інформованості населення, а й в умінні жити в умовах демократії, користуватися її благами, в готовності до постійного вдосконалення політичної системи відповідно до змін конкретно-історичних умов.

Процеси формування громадянського суспільства в Україні безпосередньо пов’язані із взаємовідносинами трьох його основних елементів: особистості, держави, суспільства. Досягнення балансу у відносинах останніх та врахування їх взаємних інтересів, на нашу думку, можна розглядати як стимулюючий чинник розвитку громадянського суспільства.

Вчені підкреслюють, що громадянське суспільство існує там і тоді, де і коли економічно та політично вільні індивіди беруть участь у державній діяльності і забезпечують свої інтереси шляхом самоорганізації. Таким чином, самоорганізація на різних рівнях суспільного життя й становить сутність громадянського суспільства як системи передусім горизонтальних зв’язків. На нашу думку, демократична самоорганізація в сучасному суспільстві базується на взаємодії вільних від державного диктату власників засобів виробництва і капіталів, які змушені для захисту своїх інтересів створювати партії, громадські організації та групи впливу [6].

Економічні або комерційні групи являють собою частину громадянського суспільства, а суспільство може процвітати, якщо воно перебуває у відносинах симбіозу з державою. Інакше кажучи, автономний характер громадянського суспільства не означає конфліктних відносин з державою. Натомість, обидві групи “гравців” як з боку громадянського суспільства, так і держави мають дотримуватися правил гри. Отже, щоб існувало гро-

мадянське суспільство, повинна існувати громадянська держава [7].

Регуляція суспільних відносин є двоспрямованим процесом у демократичній країні: з одного боку, держава встановлює певні політико-правові “правила гри”, а з другого — самі громадяни своєю участю в суспільних справах, своїм ставленням до різних подій у суспільстві здійснюють, так би мовити, саморегуляцію на первинному рівні.

Різного роду суперечності, що виникають у сучасному українському суспільстві, — результат неправильної державної політики, яка є причиною різних соціальних конфліктів та вносить розкол і дисбаланс у відносини між державними органами, суспільством, особистістю. Остання не сприймає соціально-економічні та інші реформи, які проводяться державою. Відбувається відчуження особистості від управління справами суспільства і держави.

Відсутність соціальної активності громадянина у соціально неблагополучному суспільстві не може не позначитися негативно на ефективності реформ, що запроваджуються державою, і на темпах розвитку громадянського суспільства. Але держава при цьому в жодному разі не знаходиться на другому плані. У такій складній ситуації вона зобов'язана змінити свою політику в усіх сферах суспільного життя, підтримати нові інститути громадянського суспільства, розвивати, зміцнювати їх і співпрацювати з ними [8].

Держава змінюється під впливом суспільно-політичних та інших процесів. Чинником зміни державної влади є рівень розвитку демократії в українському суспільстві. На сучасному етапі розвитку, на нашу думку, поки передчасно очікувати на швидкі позитивні результати у процесі реформування державної влади. Вона поступово стає демократичною, правовою і соціальною.

Формування громадянського суспільства і правової демократичної держави може відбуватися за прискореним сценарієм, оскільки найскладнішим завданням у становленні та розвитку громадянського суспільства в Україні є руйнування стереотипів, які склалися десятиліттями, про всевладдя держави щодо особистості і суспільства в цілому. Крім того, не можна не враховувати політичну нестабільність, низький рівень правової свідомості і правової культури більшості населення країни. Досягнення економічного добробуту ще не означатиме того, що в Україні громадянське суспільство вже сформувалося. Не менш важливою умовою для формування такого суспільства є підвищення суспільної свідомості на-

селення, духовно-культурного рівня громадян. А це, на жаль, вимагає багато часу [9].

Сучасна Українська держава вже готова до вирішення даної проблеми, оскільки саме при цьому набуватиме ознак правової.

У спрощеному вигляді в наукових колах обговорюються дві основні моделі щодо обсягів державного регулювання суспільних відносин, тобто щодо встановлення певних меж втручання державної влади в суспільне життя. Перша модель базується на концепції “держави — нічного сторожа”, відповідно до якої держава не втручається в економічні, соціальні відносини, у керівництво економікою чи культурою, а лише встановлює “правила гри” — норми права, охороняє в суспільстві порядок тощо. Втручання держави у сферу приватних інтересів можливе лише за ініціативою зацікавлених сторін або у випадку скоєння правопорушення. Прихильники другої моделі вважають, що регламентації потребує більшість суспільних відносин. У цьому випадку етатизм не слід ототожнювати з тоталітаризмом. Етатизм тут виражає традицію особливої відповідальності за стан нації, розвиток культури, науки, охорону моральних підвалин суспільства тощо [10].

Потрібно досягти “золотої середини” — за умов сильної держави розвивати громадянське суспільство. Таку модель співвідношення інтересів держави й особистості називають прагматичною (раціонально-правовою). Держава не повинна бути слабкою та пасивною, як і не повинна бути всевладною та піднесеною над суспільством. З одного боку, індивіди зобов'язуються виконувати вимоги владних приписів держави, а з другого держава бере на себе відповідальність за забезпечення гідного життя всім членам суспільства, гарантує певну свободу поведінки суб'єктів за умови, що свобода одних не порушує прав і законних інтересів інших.

Отже, громадянське суспільство необхідне для затвердження демократії. Чим більше воно розвинене, тим легше громадянам захищати свої інтереси, тим більше у них можливостей самореалізації у різних сферах громадського життя й тим менша небезпека узурпації влади і здійснення повного контролю за суспільними процесами. На сучасному історичному етапі Українська держава має підходити до формування громадянського суспільства з огляду на специфічні риси українського менталітету. На законодавчому рівні має бути закладена якісно нова модель правової організації життя людини і суспільства, відповідно до якої весь державний і суспільний

механізм спрямовується на здійснення і захист прав і свобод людини.

Держава усвідомлює межі свого втручання у життя суспільства, регулює не всі суспільні відносини, а лише ті, які є найважливішими з точки зору інтересів існування та розвитку суспільства. Досягти цього можна не лише правовими механізмами. Наявність розвиненої багатопартійності, організованої опозиції та інших інститутів і механізмів демократії дає змогу легітимним шляхом здійснювати заміну політичних сил, що перебувають при владі, опозицією. Лише за таких умов можна досягти певної рівноваги.

Література

1. Інформаційний інтернет-портал "Народна правда". – Режим доступу: <http://www.narodnapravda.com.ua/politics>.
2. Теория государства и права в вопросах и ответах: Учеб.-метод. пособие / Под ред. Ю. Н. Оборотова. – Х.: ООО "Одисей", 2005. – С. 58.
3. Основи правознавства: Навч. посіб. / За ред. С. В. Кивалова, М. П. Орзіха. – Одеса: "Юрид. л-ра", 2005. – С. 67–68.
4. Конституційне право України / За ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. – К.: Ін Юре, 2002. – С. 187.
5. Конституція України: Прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р.
6. Європейські стандарти та критерії оцінки розвитку громадянського суспільства // Україна в 2008 р. : щорічні оцінки сусп.-політич. та соціал.-екон. розвитку : Монографія / За заг. ред. Ю. Г. Рубана; Нац. ін-т стратегічних досліджень. – К.: НІСД, 2008. – С. 101–110.
7. Луцький І. М. Методологічні передумови взаємодії держави і громадянського суспільства / І. М. Луцький, Н. І. Луцька, А. І. Луцький // Економіка та держава. – 2008. – № 10. – С. 37–40.
8. Лилик С. Фахові громадські організації України-2008: роль та місце у формуванні громадянського суспільства в Україні // Маркетинг в Україні. – 2008. – № 4. – С. 51–63.
9. Кравчук В. Проблема меж державної влади в умовах формування громадянського суспільства // Підприємство, господарство і право. – 2010. – № 1. – С. 7–9.
10. Досягнення громадянського суспільства України у 2009 році: стислий звіт про діяльність Міжнародного фонду "Відродження" (МФВ) // Дзеркало тижня. – 2010. – № 6–7. – С. 14–16.

Розглядаються проблеми та основні тенденції розвитку громадянського суспільства в Україні як основи функціонування демократії. Аналізується стан та проблеми щодо визначення шляху розвитку та вдосконалення цього процесу.

Рассматриваются проблемы и основные тенденции развития гражданского общества в Украине как основы функционирования демократии. Анализируется состояние и проблемы относительно определения пути развития и усовершенствования этого процесса.

This article deals with problems and the main tendencies of civil society development in Ukraine as the bases of democracy functions. It is analyzed the state and problems concerning the definition of the development way and modernization of this process.

Надійшла 18 лютого 2011 р.